

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

БАТРАКІНА ЄЛИЗАВЕТА ЄВГЕНІЇВНА

УДК 1:[316.321.7:316.286]:130.2

**ЛЕГІТИМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ
В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
Бусова Ніна Андріївна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор кафедри
теоретичної і практичної філософії імені
професора Й. Б. Шада.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Панфілов Олександр Юрійович,
Харківський інститут фінансів
Київського національного торговельно-
економічного університету,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін;

кандидат філософських наук, доцент
Чистіліна Тетяна Олександрівна,
Харківський навчально-науковий
інститут ДВНЗ «Університет
банківської справи», доцент
кафедри менеджменту та
соціально-гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться «6» лютого 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи 6, ауд. 243.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «4» січня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Подольська Т. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Інтенсифікація глобалізаційних процесів і зростання суспільного плюралізму загострює проблему пошуку універсальних механізмів для регулювання складнощів, що виникають в процесі міжкультурної взаємодії. За таких обставин неефективні способи реалізації демократичного регулювання можуть призводити до кризи легітимності демократичного порядку і політичних рішень. Ключовим завданням сучасної філософської рефлексії стає переосмислення універсальних процедур обґрунтування і визначення нормативної бази демократичних процесів.

Деліберативна модель демократії, розроблена в рамках комунікативної філософії, на сьогоднішній день є найбільш обґрунтованою нормативною відповіддю на суперечності, що виникають в полікультурному демократичному суспільстві внаслідок соціальних і політичних трансформацій. Деліберативна демократія, що відноситься до посткласичних теорій демократії, виходить з того, що метаінстанцією легітимації влади і політичних рішень є публічний дискурс громадськості. В деліберативній моделі демократії акцентується увага не на виборах, а на безперервному процесі формування думки в широкій мережі публічних дискурсів. Принципи деліберації розраховані не на певний етос, але виступають в якості універсального ключового інструменту громадянської участі.

Незважаючи на переваги нормативної моделі деліберативної демократії, існує ряд неопрацьованих питань, пов'язаних із складнощами функціонування деліберативної моделі в реальних умовах сучасного соціуму. У контексті проблем полікультурного суспільства найбільш актуальними є наступні: можливі дискурсивні нерівності внаслідок пріоритету раціональної форми аргументації, особливості комунікативної взаємодії спільнот із фундаментальними відмінностями в категоріальних системах, вплив на публічний дискурс процесу соціальної стереотипізації та особливостей соціального пізнання, роль Інтернет-комунікацій в громадських деліберативних процесах. Для дослідження легітимаційних можливостей деліберативної демократії дані питання потребують всебічного дослідження.

Літературу, яка становить базу дисертаційного дослідження, можна умовно розділити за кількома векторами. Проблема легітимації розглядається в роботах таких авторів, як П. Бергер, Д. Бітам, М. Вебер, Т. Гоббс, Е. Дауенс, Е. Дюркгайм, І. Кант, Дж. Локк, Т. Лукман, Н. Луман, А. Макінтайр, Т. Парсонс, Дж. Ролз, Ж.-Ж. Руссо, М. Сендел, Ч. Тейлор, М. Г. Тур, К. Шмітт, Й. Шумпетер.

Соціокультурні трансформації в період глобалізації досліджуються в працях З. Баумана, У. Бека, П. Бергера, Ж. Бодрійяра, Х. Вагенара, М. Вевьорки, М. Кастельса, А. В. Назарчука, М. Хаджера.

Нормативне обґрунтування мультикультуралізму як соціального, політичного і культурного феномену представлено в роботах М. Бачварової, Д. Івісона, Ф. Ловетта, М. Мур. Розгорнуте обґрунтування мультикультуралізму в рамках комунітаризму подано в роботах Ч. Тейлора, в рамках лібералізму – У. Кімліки. Недоліки мультикультуралізму були проаналізовані Е. Балібаром, Б. Беррі, Ч. Кукатасом, Н. Нарайан, С. Окін, П. А. Тагієффом, Н. Фрейзер, А. Гоннетом. Із

критикою методологічного фундаменту мультикультуралізму виступили К. А. Аппія, С. Бенхабіб, Б. Парех, Дж. Уолдрон, А. Філіпс. Помилки етнічного редукціонізму досліджуються в роботах Дж. Бауманна, Р. Брубейкера, Дж. Коуан.

Вперше деліберативна демократія як нормативний ідеал була концептуалізована в роботах Ю. Габермаса. Подальше детальне обґрунтування в якості нормативного ідеалу деліберативна демократія отримала в роботах С. Бенхабіб, Дж. Бохмана, Е. Гутман, Дж. Драйзека, К. Ліста, Дж. Коена, К. Лафонт, Д. Томпсона, Дж. Фішкіна, Дж. Флінна, Я. О. Флінна, С. Чамберса. Аналіз деліберативних процесів на мікрорівні в рамках емпіричного повороту був проведений в роботах Д. Карпіні, Т. Камеди, К. Ландферт, М. Небло, Дж. Рейковскі, Дж. Стайнера, Дж. Форестера, М. Хаджеса, К. Холзінгер, Е. Еріксона. Системний поворот у дослідженні деліберативної демократії відображений в роботах М. Варрена, Р. Гудіна, Дж. Драйзека, С. Крістіано, Дж. Мансбрідж, Дж. Паркінсона, Дж. Томпсона, А. Фанг. Серед вітчизняних дослідників значний внесок у дослідження деліберативної моделі демократії зробили Н. А. Бусова, А. М. Єрмоленко, Р. В. Зимовець.

Різні підходи до розуміння публічності та її генези представлені в роботах Г. Арентт, Р. Козеллека та Ю. Габермаса, а також у дослідженнях К. Келхуна, Дж. Клейнстубера, Дж. Вайнтрауба, Г. Кочана, Н. Фрейзер. Дослідження концепту громадянського суспільства зумовило звернення до робіт Дж. Александера, Е. Арато, Г. В. Ф. Гегеля, А. Грамші, Дж. Кіна, Дж. Коен, Т. Парсонса.

Нормативна критика деліберативної теорії демократії представлена в роботах Ш. Муфф, Л. Сандерс, Н. Фрейзер, А. Янг. Критиці агоністичного плюралізму присвячені роботи Г. Васильєва, Є. Ірман, Е. Кнопса, Дж. Краудера, С. П. Поцелуєва, А. Файвса.

Проблеми концептуальної схеми і перекладу розглядаються в роботах Р. Бернстайна, Д. Девідсона, В. Куайна, Т. Куна, К. Поппера, Е. Сепіра, Б. Уорфа, П. Фейєрабенда.

Аналіз публікацій дозволяє зробити висновок, що хоча окремі складові теми знайшли своє висвітлення в літературі, але спеціального комплексного дослідження легітимаційного потенціалу моделі деліберативної демократії в багатокультурних суспільствах не проводилося. Вирішення цього завдання включає аналіз складнощів імплементації нормативного ідеалу деліберативної демократії в практиках реальної дискурсивної взаємодії, що вимагало звернення до досить широкого кола робіт з соціальної психології. Проблемі стереотипів присвячені роботи В. С. Агеєва, С. Асгарі, Д. Гріффі, Н. Дасгупти, М. Джикік, Дж. Лакоффа, Е. Лангер, У. Ліппмана, Н. Таш, Л. Тропп, К. Лібкайнд, А. Макалістера, Г. Олпорт, Д. Операріо, Т. Петтігрю, С. Райта, С. Стаплетон, С. Фіске, Д. Чу. Дослідження еволюційних аспектів соціального пізнання представлено в роботах С. Фіске, Дж. Кадді, П. Гліка.

Дослідженню особливостей віртуальної комунікації присвячені праці Б. Барбера, Л. Далберга, М. Ковіка, М. Постера, Т. Расмуссена, А. Раучфлайша, Х. Рейнголда, К. Санстейна, Ш. Сіндорф, Дж. Хансон і А. Хогеі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (державний реєстраційний номер 0114U005439).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз легітимаційних можливостей деліберативної теорії демократії в умовах полікультурного суспільства, складнощів її імплементації та шляхів їх подолання.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких дослідницьких **завдань**:

- виявити тенденції трансформації принципів легітимації соціально-політичного порядку в історичному контексті;
- розкрити обмеженість політико-філософської парадигми мультикультуралізму і показати помилковість концептуалізації культури в рамках мультикультуралістських нормативних теорій;
- виділити основні структурні компоненти дискурсивної етики для прояснення особливостей деліберативної моделі демократії і розкрити специфіку деліберативної демократії як нормативного ідеалу;
- обґрунтувати трансісторичний характер публічної сфери і прояснити роль громадянського суспільства в якості її «організаційного субстрату»;
- систематизувати критику нормативного ідеалу деліберативної демократії і висвітлити концептуальні протиріччя в постмодерністській альтернативі деліберативної демократії, агоністичному плюралізмі;
- проаналізувати обґрунтованість тези про несумірність когнітивних основ культурних спільнот;
- виявити особливості впливу соціальної категоризації на дискурсивну взаємодію, а також визначити можливі способи редукції її негативних аспектів;
- дослідити можливості Інтернет-комунікацій для розвитку деліберативної демократії.

Об'єктом дослідження є демократичне регулювання в умовах полікультурного суспільства.

Предмет дослідження – легітимаційні можливості деліберативної моделі демократії.

Методи дослідження. Міждисциплінарний характер дослідження обумовлений необхідністю всебічного обґрунтування нових демократичних механізмів, що відповідають глобальним соціополітичним трансформаціям. Основне методологічне навантаження несе комунікативний підхід Ю. Габермаса.

Порівняльно-історичний метод дозволив дослідити легітимаційні моделі в контексті суспільної раціоналізації. На підставі проблемного методу були виявлені основні негативні аспекти легітимаційної стратегії мультикультуралізму. Діалектичний метод надав можливість обґрунтування дискурсивної моделі легітимації, як найбільш відповідної демократичної моделі для полікультурного суспільства. За допомогою герменевтичного методу був проведений аналіз і конкретизація деліберативної моделі демократії. Для аналізу перетворення методологічної бази дослідження деліберативної демократії був використаний системний метод. Вирішенню дослідницьких завдань також сприяли загальнонаукові методи аналізу та синтезу.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що представлена робота є першим в українській соціально-філософській думці комплексним дослідженням легітимаційного потенціалу деліберативної моделі демократії в полікультурному суспільстві, можливих перешкод на шляху її імплементації та способів їх подолання.

Отримані результати, які відзначаються науковою новизною, конкретизуються в наступних положеннях:

уперше:

– виділені і охарактеризовані три функції деліберативного процесу, які відіграють ключову роль для легітимності демократичного регулювання: когнітивна, інклюзивна, етична функції;

– на основі аналізу проблем імплементації деліберативної демократії було встановлено:

а) внаслідок пріоритету раціональної форми комунікації може порушуватися інклюзивна функція деліберативного процесу, тому деліберативна модель демократії повинна бути доповнена естетико-афективними формами артикуляції за умови збереження основних принципів деліберації; б) когнітивна функція деліберативного процесу може порушуватися, внаслідок глибоких відмінностей в когнітивних засадах учасників обговорення; ефективність комунікації в складних випадках міжкультурної взаємодії залежить від підтримки етичної та інклюзивної функцій деліберативного процесу, який розуміється як кооперативна спільна активність, що включає різні види обґрунтувань; в) процеси соціальної стереотипізації і еволюційні аспекти соціального пізнання можуть викликати приховані форми дискурсивних нерівностей; найбільш ефективний механізм дестереотипізації тісно пов'язаний із основними принципами деліберативної демократії і передбачає міжгрупову взаємодію за умови спільних цілей, рівностатусності та інституціональної підтримки; г) Інтернет може частково виконувати функції публічної сфери і збільшувати масштаби вже існуючих громадянських сил і соціальних рухів, спрощуючи координацію і мобілізацію; деліберативна функціональність в умовах нових загроз інструменталізації віртуальної комунікації залежить від правильної модерації комунікативних платформ.

поглиблено розуміння:

– історичних етапів трансформації методологічних принципів легітимації соціально-політичного порядку: дорефлексивного, релігійного, раціонального;

– еволюції теорії деліберативної демократії: охарактеризовані такі етапи, як нормативний, емпіричний, системний;

– трансісторичності публічної сфери, як неформальної мережі інформаційного обміну, опосередкованого комунікативною дією.

отримало подальший розвиток:

– критика політико-філософської парадигми мультикультуралізму: культурного есенціалізму, етнічного редукціонізму, групізму;

– критика концепції агоністичного плюралізму: виявлене неправильне розуміння природи конфлікту, розкриті протиріччя в обґрунтуванні трансформації антагонізму в агонізм;

– критика тези про несумірність концептуальних каркасів у контексті проблем взаємоперекладу культурних смислів.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання теоретичних положень і висновків дисертації для аналізу і вдосконалення легітимаційних механізмів в українському суспільстві, а також для досліджень процесів демократизації. Результати дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Філософія», «Соціальна філософія», «Політична філософія», «Політологія», культурологічних курсів, а також при розробці навчальної та методичної літератури.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи автора. Концепція, зміст, висновки дисертації і тексти публікацій розроблено і викладено автором самостійно. У дисертації використані підготовлені автором матеріали статей і тез виступів на конференціях. У статті, написаній у співавторстві з М. Проценко, особистий внесок дисертанта полягає в аналізі деліберативної моделі демократії.

Апробації результатів дисертаційного дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науковому семінарі кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та доповідалися автором на всеукраїнських і міжнародних конференціях, зокрема: III Міжнародній науковій конференції «Нові виміри духовності на початку XXI століття» (м. Суми, 2012 р.); IV Міжнародній науковій конференції «Нові виміри духовності на початку XXI століття» (м. Суми, 2013 р.); V Міжнародній науковій конференції «Нові виміри духовності на початку XXI століття» (м. Суми, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства» (м. Одеса, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії» (м. Львів, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем» (м. Одеса, 2015 р.); XVI Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький, 2015 р.); Науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (м. Київ, 2016 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Політологія, філософія, соціологія, психологія: контури міждисциплінарного перетину» (м. Одеса, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні філософські, політологічні та культурологічні проблеми розвитку людини і суспільства в динамічному та глобалізованому світі» (м. Київ, 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Наукові засади об'єктивності і суб'єктивності громадянського суспільства» (м. Київ, 2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 16 наукових публікаціях, з яких 7 статей опубліковано в українських спеціалізованих виданнях з

філософських наук, 1 стаття в іноземному науковому періодичному виданні, 8 публікацій апробаційного характеру.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (які включають 14 підрозділів), висновків, списку використаних джерел (232 найменування, із них 133 англійською мовою) та 1 додатка. Загальний обсяг роботи – 219 сторінок (10,4 д.а.), з яких 181 сторінка основного тексту (8,7 д.а.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, проаналізовано ступінь розробленості проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення результатів роботи, наведені дані про публікації та перевірки результатів дослідження, вказано структуру і обсяг дисертації.

У **розділі 1. «Соціально-філософське осмислення комунікативної трансформації легітимаційних засад демократії»** проаналізовано зміну методологічних принципів легітимаційних механізмів, показані недоліки політико-філософської парадигми мультикультуралізму як нової легітимаційної стратегії в умовах полікультурного соціуму, і обґрунтовано, що найбільш відповідною нормативною моделлю реалізації демократичної практики в умовах полікультурного суспільства є деліберативна демократія.

У підрозділі 1.1. *«Експлікація основних легітимаційних принципів в історико-філософському контексті»* розкрита трансформація основних механізмів легітимації соціально-політичного порядку в історичному контексті. На підставі виділених М. Вебером типів легітимного панування розглянуті етапи зміни основних принципів легітимації: дорефлексивний і релігійний (відповідають традиційному типу панування) та раціональний (відповідає легальному типу). На прикладі емпіричних моделей демократії Й. Шумпетера, Е. Дауенса і системної теорії Н. Лумана розкриті особливості антинормативних легітимаційних стратегій.

У підрозділі 1.2. *«Соціокультурні перетворення в глобалізованому суспільстві»* розглянуті основні суспільні зміни, які призвели до переосмислення проблем імплементації ліберальних демократичних принципів у полікультурному соціумі. Показано, що в епоху зростання глобальної інтеграції культурна і соціальна гомогенізація зіткнулася із прагненням збереження культурної самобутності, а феномен «зворотної глобалізації» привів до внутрішньої соціокультурної дезінтеграції, що загостило проблему пошуку адекватних принципів регуляції громадянської взаємодії в полікультурних суспільствах.

У підрозділі 1.3. *«Критика політико-філософської парадигми мультикультуралізму»* висвітлені основні особливості розуміння мультикультуралізму в рамках комунітаристської (Ч. Тейлор) і ліберальної (У. Кімліка) теорій. Систематизовано критику політико-філософської парадигми мультикультуралізму і на підставі антиесенціалістського підходу (С. Бенхабіб, Дж. Уолдрон, К. А. Аппія, С. Шеффлер, А. Філліпс) проаналізовано методологічну

платформу мультикультуралістських теорій. Обґрунтовано, що хибна концептуалізація в мультикультуралізмі культури як однорідної цілості, стабільної невід'ємної властивості етнічної спільноти, призводить до посилення відмінностей і супроводжується нав'язуванням групової однорідності і небезпекою «тиранії ідентичності», що стає причиною посилення суспільної сегментації і групової замкнутості. Спираючись на теорії культури Б. Пареха і С. Бенхабіб, показано, що культура являє собою особливу мінливу комплексну систему з проникними межами, що складається з взаємопереплетених мінливих практик.

У підрозділі 1.4. «*Теоретико-методологічні основи комунікативного підходу до дослідження демократії*» розкрито основні методологічні особливості дискурсивно-етичної легітимації (Ю. Габермас, К. -О. Апел) в контексті культурних і політичних перетворень в сучасному суспільстві.

У пункті 1.4.1. «*Виклики мережевого суспільства і концептуальний зсув в аналізі демократичних процесів*» охарактеризовані соціально-політичні трансформації, які обумовлюють необхідність нової концептуальної платформи для аналізу соціальних змін і політичних відносин. Зроблено висновок, що найбільш відповідною нормативною моделлю взаємодії суспільства і держави є деліберативна модель демократії.

У пункті 1.4.2. «*Основні принципи дискурсивно-етичної легітимації норм*» на засаді теорії комунікативної дії Ю. Габермаса розкрита методологічна основа деліберативної моделі реалізації демократичної практики. Показано, що модернізація пов'язується не тільки з експансією цілераціональності, але й з вивільненням критичного потенціалу комунікативної раціональності, яка є основою зростання суспільного саморозуміння. В умовах посттрадиційного суспільства передзадана нормативна згода проблематизується і трансформується в аргументативно досягну, а сама легітимаційна процедура пов'язується із правовою інституціоналізацією громадської думки, сформованої в неформальній публічній сфері.

У розділі 2. «**Теоретичні засади деліберативної моделі демократії**» розкрито специфіку деліберативної демократії як нормативного ідеалу і сутність її основних складових, виділені структурні компоненти дискурсивної етики, обґрунтований трансісторичний характер публічної сфери і прояснена роль громадянського суспільства як її «організаційного субстрату».

У підрозділі 2.1. «*Структурні компоненти дискурсивної етики*» здійснено аналіз основних принципів дискурсивної етики Ю. Габермаса і К. -О. Апеля, які лягли в основу деліберативної теорії демократії – принцип дискурсу, принцип універсалізації та принцип демократії. Дискурсивна етика має когнітивістський характер, який виражається в схожості обґрунтування домагань нормативної значущості з обґрунтуванням домагань істинності. Стверджується, що нормативні вимоги до мовної комунікації, що містяться в рамках дискурсивної етики як регулятивна ідея, що лежить в основі процедур перевірки обґрунтованості норм в процесі комунікативної взаємодії, можуть виступати в якості критеріїв перевірки публічних демократичних дискурсів в полікультурному суспільстві і запобігати викликаній соціальною стратифікацією комунікативній інструменталізації.

У підрозділі 2.2. «*Нормативний ідеал деліберативної демократії*» виділено і охарактеризовано основні особливості деліберативної моделі: практика публічного дискурсивного обґрунтування прийнятих рішень, дискурсивно-етична процедура легітимації, рівність учасників комунікативної взаємодії, відкритість деліберативного процесу, багаторівнева система комунікації. Обґрунтовано, що дієвість деліберативної демократії як спільного кооперативного пошуку прийнятих рішень у полікультурному суспільстві обумовлюється трьома функціями деліберативного процесу, які забезпечують легітимність демократичного регулювання: когнітивною, інклюзивною та етичною.

У підрозділі 2.3. «*Концептуалізація публічної сфери: Г. Арендт, Р. Козеллек, Ю. Габермас*» на засаді аналізу різних підходів до осмислення публічності, розкрита трансісторична природа публічної сфери. Обґрунтовано, що становлення сучасної держави супроводжувалося не занепадом публічної сфери (Г. Арендт), а зародженням і становленням нової її форми (Ю. Габермас). На підставі дослідження Р. Козеллека показано, яким чином буржуазне суспільство стало носієм нової соціально-політичної сили – громадської думки, що послужило основою для формування громадянського суспільства нового типу. Просвітництво розглядається не тільки в контексті історичної боротьби за класові інтереси, а й як виникнення абсолютно нових видів комунікації, що сплітають різні суспільні верстви. Новий вид відносин держави і суспільства, який передбачав, що державна влада знаходиться під контролем критичного розуму публічної сфери, стимулював зростання позаурядових організацій, комітетів, клубів і т.п., вкорінюючи суверенітет не тільки у візуальних громадських зборах, але і у безсуб'єктних формах комунікації, що циркулюють крізь взаємопереплетені мережі громадських форумів і горизонтальну структуру асоціацій. Поняття «публічного» відірвалося від історичної обумовленості і стало позаісторичною умовою демократичної системи.

У підрозділі 2.4. «*Громадянське суспільство як «організаційний субстрат» публічної сфери*» проаналізована природа організаційного субстрату публічної сфери – громадянського суспільства, як сфери соціальної інтеракції, що складається з добровільних об'єднань, соціальних рухів і різних форм публічної комунікації. Критичний потенціал громадянського суспільства, як частини життєвого світу, у якому координація взаємодії відбувається з орієнтацією на взаєморозуміння, існує за умови його відділення від держави і економіки. Легітимація здійснюється за допомогою трансформації «комунікативної влади», що відтворюється в горизонтальній структурі асоціацій, у адміністративну владу шляхом законодавчої процедури.

У підрозділі 2.5. «*Системний поворот у дослідженні деліберативної демократії*» показано, що в рамках третього етапу розробки концепції деліберативної демократії відбулося її розширення. Перший етап, нормативний, становив дослідження деліберативного ідеалу. На другому етапі, емпіричному, зусилля були спрямовані на практичну реалізацію нормативного ідеалу. Системний підхід дозволяє проаналізувати ефективність мікрорівневих дискурсивних процесів у контексті цілісної системи і недискурсивних практик як важливих конститутивних компонентів деліберативного процесу.

У розділі 3. «Проблеми імплементації деліберативної демократії у полікультурному суспільстві» аналізуються складнощі функціонування деліберативної демократії в умовах багатокультурного суспільства та можливі шляхи їх подолання.

У підрозділі 3.1. «Критика деліберативної моделі демократії» розглянута нормативна критика деліберативної демократії і проведено критичний аналіз її альтернативи в рамках постмодернізму, агоністичного плюралізму.

У пункті 3.1.1. «Нормативна критика деліберативної теорії демократії» на підставі аналізу концептуальної критики деліберативної демократії (А. Янг, Н. Фрейзер, Л. Сандерс) показано, що інклюзивна функція деліберативного процесу може порушуватися внаслідок пріоритету раціональної форми комунікації і можливих відмінностей в стилі артикулювання культурних спільнот. Зроблено висновок, що системний підхід до деліберативної моделі демократії дозволяє розширити ряд легітимних форм політичного вираження і доповнити модель естетико-афективними і недискурсивними способами артикуляції за умови збереження пріоритету основних принципів деліберативної, заснованих на узагальнених принципах взаємності і публічності.

У пункті 3.1.2. «Агоністичний плюралізм Ш. Муффа і його суперечності» проведено критичний аналіз та виявлено концептуальні суперечності постмодерністської альтернативи деліберативної моделі, теорії агоністичної демократії. Продемонстровано есенціалізм в теорії агоністичного плюралізму, неправильне розуміння природи конфлікту, суперечливість обґрунтування трансформації антагонізму в агонізм.

У підрозділі 3.2. «Проблема несумірності когнітивних основ культурних спільнот» проаналізовані теорії несумірності Т. Куна, П. Фейєрабенда, гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Уорфа, концепція онтологічної відносності В. Куайна в контексті проблем несумірності концептуальних каркасів і взаємоперекладу культурних смислів. На засаді критики положення про несумірність концептуальних схем Д. Девідсона, Дж. Валадеза, К. Поппера, Ш. Бенхабіб показані протиріччя концептуального релятивізму. Обґрунтовано, що парадоксом концептуального релятивізму є суперечливість положення про несумірність: будь-яка відмінність має сенс лише за умови наявності єдиної координуючої схеми, що з точки зору концептуального релятивізму не є можливим.

У підрозділі 3.3. «Емпіричні дослідження деліберативних практик» на підставі аналізу практичних досліджень процесів деліберативної продемонстровані складнощі міжкультурної комунікації. Встановлено, що в разі порушення когнітивної функції деліберативного процесу в складних випадках міжкультурних взаємодій учасників з різними фундаментальними переконаннями, ефективність міжкультурної комунікації залежить від підтримки етичної функції дискурсу, завдяки орієнтації процесу на спільні цілі, і інклюзивної функції, яка підтримується за допомогою відчуття залученими сторонами їхнього впливу на процес обговорення.

У підрозділі 3.4. «Соціальна стереотипізація як причина дискурсивних нерівностей» на основі емпіричних досліджень у галузі соціальної психології показано, що особливості соціального сприйняття можуть порушувати когнітивну,

інклюзивну і етичну функції деліберативного процесу, викликаючи приховані форми дискурсивних нерівностей і неявні виключення. Встановлено, що способи протидії викривленню сприйняття інформації внаслідок особливостей соціального пізнання пов'язані з нормативними принципами деліберативної демократії.

У підрозділі 3.5. *«Інтернет-комунікації та структурно-функціональні трансформації публічної сфери»* досліджуються можливості Інтернету для розвитку деліберативної функціональності. Показано, що разом із зростанням інклюзивності та ускладненням різноманіття дискурсів, у віртуальному просторі відбувається значне віртуальне політичне розфокусування і поляризація дебатів. Інтернет не може стати повноцінною публічною сферою, але може бути використаний як її функціональне доповнення за умови правильної модерації платформ віртуальної комунікації.

ВИСНОВКИ

1. Зміна основних методологічних принципів легітимації соціально-політичного порядку в історичному контексті відбувалася в кілька етапів: дорефлексивний (міфологічний), релігійний, раціональний. У суспільстві додержавного періоду легітимаційним ресурсом було сакральне і пов'язані з ним ритуали, на основі яких була сформована перша нормативна система. Із розвитком релігійного світогляду джерелом легітимації політичного устрою стають релігійні заповіді, що мають трансцендентне походження. Перехід до раціонального типу легітимації ознаменований проблематизацією обґрунтування самих легітимаційних засад, основним фундаментом легітимації стають теорії природного права. Нормативне ядро демократії було сформоване на засаді зв'язку формально-раціональної легітимації як процедури з ідеєю громадянського самозаконотворення. Зафіксовано, що негативні тенденції абсолютизації цілераціональності в першій половині ХХ ст. виразилися в домінуванні технократичної легітимності, що сприяло відділенню етики від політики. У результаті поширення антинормативних концепцій демократії, сама демократія втратила центральну ідею самовизначення, зводячись до виборчої процедури з наступним самоусуненням виборця, що стало причиною легітимаційної кризи.

2. Глобалізаційні процеси призвели до нових соціокультурних змін, перетворивши ряд держав у спільноти спільнот. Мультикультуралізм, як нова форма легітимаційної стратегії в умовах суспільного плюралізму, не сприяв гармонізації міжкультурних відносин. Концептуалізація культури в мультикультуралізмі як внутрішньо однорідної стабільної цілісності або властивості етнічної групи є наслідком ігнорування протиріч, пов'язаних із груповим досвідом і складнощами людських взаємодій. Це призводить до висновку про тотожність індивідуальної суб'єктності у всіх представників культурної спільноти та до уявлення про визначення особистої самоідентифікації членів груп виключно культурною приналежністю. Методологічний фундамент мультикультуралізму суперечить сутності культури, яка являє собою внутрішньорозщеплену комплексну систему з мінливими межами, що складається з взаємопереплетених наративів і практик. Заохочення міжкультурної взаємодії в публічній сфері сприяє усуненню

сформованої «мозаїчним» мультикультуралізмом призми сприйняття культурних груп як в'язнів своєї ідентичності.

3. В умовах суспільного плюралізму нормативна модель деліберативної демократії, в рамках якої легітимаційна процедура вкорінюється в неформальній публічній сфері, є найбільш відповідною нормативною моделлю реалізації демократичної практики і водночас методологічною платформою для аналізу нового формату взаємин держави і суспільства. Деліберативна модель демократії розуміється як синтез елементів ліберальної і республіканської моделей, що відрізняються в розумінні ролі демократичного врядування, концептах громадянина держави, понятті права та розумінні природи політичного процесу. Актуальність деліберативної демократії обумовлюється її теоретичним фундаментом, дискурсивними правилами, що спираються на нормативний зміст, запозичений із мовної комунікації. Нормативний ідеал деліберативної демократії характеризується практикою публічного дискурсивного обґрунтування прийнятих рішень, дискурсивно-етичною процедурою легітимації, рівністю учасників комунікативної взаємодії, відкритістю деліберативного процесу, багаторівневою системою комунікації. У полікультурному суспільстві деліберативна демократія повинна розумітися як кооперативний пошук прийнятних рішень, дієвість і легітимність якого буде обумовлюватися трьома функціями деліберативного процесу: *когнітивною* (обговорення служить формуванню більш обґрунтованих думок і рішень, завдяки зважуванню належним чином всіх аргументів), *інклюзивною* (обговорення повинно бути відкрито для необмеженої кількості аргументів, що означає потенційну можливість всіх груп мати комунікативний вплив на деліберативний процес), *етичною* (обговорення сприяє рівності і взаємній повазі, які вбудовані в методологічний фундамент дискурсу).

4. Публічна сфера є позаісторичним феноменом і пов'язана з універсальною здатністю до комунікації. Громадянське суспільство, як організаційний субстрат публічної сфери, відіграє ключову роль у трансформації інституційного устрою держави відповідно до мінливих потреб життєвого світу завдяки своєму критичному потенціалу, який існує за умови диференціації громадянського суспільства від держави і економіки. Громадянське суспільство створюється шляхом самообілізації і самоконструювання та одночасно діє як регулятивний ідеал, який одухотворяє соціальні рухи.

5. Інклюзивна функція деліберативного процесу може порушуватися через пріоритет раціональної форми комунікативної взаємодії та виключення естетико-афективних форм артикуляції, які, як показують емпіричні дослідження дискурсивних практик, є невід'ємною частиною деліберативних форумів. Системний підхід до дослідження деліберативної демократії дозволяє розглядати нераціональні методи комунікації та недискурсивні практики в якості важливих конститутивних компонентів деліберативного процесу, що можуть оцінюватися за допомогою стандартних деліберативних принципів.

6. Обґрунтовано, що положення про несумірність концептуальних схем є парадоксом концептуального релятивізму, оскільки відмінності в концептуальних каркасах мають сенс тільки за умови наявності єдиної координуючої схеми, що

неможливо з точки зору самого концептуального релятивізму. Осягнення відмінних культурних смислів здійснюється не тільки на підставі перекладу нових понять у наявні, а й за допомогою «фаміліризації», створення нових категорій шляхом ознайомлення з лінгвістичними особливостями вживання нових термінів у мовах інших культурних груп, звідки вони запозичені.

7. На основі емпіричних досліджень дискурсивних практик у полікультурному суспільстві показано, що в складних випадках міжкультурної взаємодії когнітивна функція деліберативного процесу може порушуватися. Деліберація уможливорюється завдяки дотриманню етичної функції дискурсу для підтримки деліберативної форми розбіжності, завдяки спрямованості процедури на спільні цілі, потреби та інтереси та дотриманню інклюзивної функції за допомогою відчуття сторонами свого впливу на процес обговорення.

8. Процеси соціальної стереотипізації і еволюційні аспекти соціального пізнання можуть впливати на когнітивну, інклюзивну і етичну функції деліберативного процесу. Когнітивні викривлення і афективні реакції, обумовлені особливостями соціального сприйняття, можуть провокувати невірну інтерпретацію інформації, знецінення аргументів і неявні виключення певних соціальних груп із дискурсу. Механізми дестереотипізації корелюють з основними принципами деліберативної демократії, які також можуть розглядатися як ефективні способи протидії неявним виключенням. Найефективнішим методом є безпосередня міжгрупова взаємодія за умов спільних цілей, рівностатусності та відповідного інституційного контексту, що заохочує таку взаємодію.

9. На відміну від традиційних односпрямованих мас-медіа, Інтернет відкриває нові можливості для комунікації та може забезпечити більш тісний зв'язок між публічною сферою та адміністративною системою за умови, якщо друга відкрита і чутлива до першої. Досягнення ідеальної мовної ситуації у віртуальному просторі не менш проблематичне, ніж у ході міжособистісної комунікації, проте Інтернет відіграє важливу роль у формуванні порядку денного і розвитку критичного потенціалу громадськості, сприяючи зміцненню існуючих громадських сил і соціальних рухів. Деліберативна функціональність платформ віртуальної комунікації в умовах нових загроз інструменталізації комунікації залежить від правильної модерації деліберативних майданчиків в Інтернет-просторі.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:

1. Батракина Е. Несоизмеримость моральных и когнитивных основ сообществ как вызов делиберативной концепции легитимности / Е. Батракина // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія: Філософія. Філософські перипетії. – 2012. – № 1039. – С. 83–88.

2. Проценко Н., Батракина Е. Делиберативная демократия и проблемы либеральной политики / Н. Проценко, Е. Батракина // Світогляд-Філософія-Релігія. – 2013. – № 4. – С.73–83 (внесок дисертантки: аналіз деліберативної моделі демократії).

3. Батракіна Е. Роль дискурсів в разрешенні соціально-політичних проблем / Е. Батракіна // Світогляд-Філософія-Релігія.– 2014. – № 6. – С. 5– 14.

4. Батракіна Є. Концептуальні суперечності в теорії агоністичної демократії Ш. Муффа / Є. Батракіна // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2016. – № 113 (10). – С. 176–179.

5. Батракіна Є. Криза «мозаїчного» мультикультуралізму та деліберативна модель демократії / Є. Батракіна // Грані. – 2016. – №3 (131). – С.43–48.

6. Батракіна Є. Парадокс несумірності концептуальних каркасів / Є. Батракіна // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – № 14. – С. 10–13.

7. Батракіна Є. Соціальна стереотипизація як причина дискурсивних нерівностей / Є. Батракіна // Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. – 2017. – № 11. – С. 7–13.

Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях інших держав:

8. Batrakina E. Conceptualization of the public sphere: H. Arendt, R. Koselleck, J. Habermas / E. Batrakina // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2016. – № 9-10. – P. 49-53.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Батракіна Є. Розбіжність інтерпретативних засад спільнот як перешкода для раціонального дискурсу / Є. Батракіна // Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 11-12 вересня 2015 р., м. Одеса. – Одеса, 2015. – С. 45–57.

10. Батракіна Є. Публічна сфера та альтернативні дискурси контрпублік / Є. Батракіна // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 вересня 2015 р., м. Львів. – Львів, 2015. – С. 9–11.

11. Батракіна Є. Політика мультикультуралізму в умовах зростаючого етнічного різноманіття / Є. Батракіна // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 16-17 вересня 2015 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 138–140.

12. Батракіна Є. Ідеї лібералізму та республіканізму в концепції деліберативної демократії Ю. Габермаса / Є. Батракіна // Дні науки філософського факультету: матеріали міжнародної наукової конференції, 20-21 квітня 2016 р., м. Київ. – Київ, 2016. – С. 13–15.

13. Батракіна Є. Значення процесу стереотипизації в міжгрупових відносинах / Є. Батракіна // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 жовтня 2015 р., м. Одеса. – Одеса, 2015. – С. 48–50.

14. Батракіна Є. Концептуальні суперечності в теорії Ш. Муффа / Є. Батракіна // Політологія, філософія, соціологія, психологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 11-12 листопада 2016 р., м. Одеса. – Одеса, 2016. – С. 100–104.

15. Батракіна Є. Інтернет та структурно-функціональні трансформації публічної сфери / Є. Батракіна // Актуальні філософські, політологічні та культурологічні проблеми розвитку людини і суспільства у динамічному та глобалізованому світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 грудня 2017 р., м. Київ. – Київ, 2017. – С. 15–19.

16. Батракіна Є. Феномен громадянської непокори / Є. Батракіна // Наукові засади об'єктивності і суб'єктності громадянського суспільства: матеріали міжнародної наукової конференції 24-25 квітня 2017 р., м. Київ. – Київ, 2017. – С. 85–87.

АНОТАЦІЯ

Батракіна Є. Є. Легітимаційний потенціал деліберативної демократії в полікультурному суспільстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – «соціальна філософія та філософія історії» (Філософські науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.

В дисертації вперше у вітчизняній соціальній філософії проведено комплексне дослідження легітимаційного потенціалу деліберативної моделі демократії в полікультурному суспільстві, можливих перешкод на шляху її імплементації та способів їх подолання. Виділені і охарактеризовані функції деліберативного процесу, які відіграють ключову роль для легітимності демократичного регулювання: когнітивна, інклюзивна, етична функції. Показано, що когнітивна функція деліберативного процесу може порушуватися внаслідок глибоких відмінностей в когнітивних засадах учасників обговорення. Ефективність комунікації залежить від підтримки етичної та інклюзивної функцій деліберативного процесу, який розуміється як кооперативна спільна активність. Встановлено, що процеси соціальної стереотипізації і еволюційні аспекти соціального пізнання можуть викликати приховані форми дискурсивних нерівностей та виявлено, що найбільш ефективний механізм дестереотипізації тісно пов'язаний із основними принципами деліберативної демократії. Обґрунтовано, що Інтернет може частково виконувати функції публічної сфери, але деліберативна функціональність в умовах нових загроз інструменталізації віртуальної комунікації залежить від правильної модерації комунікативних платформ.

Ключові слова: деліберативна демократія, легітимність, полікультурне суспільство, комунікація, мультикультуралізм, культура, нормативний ідеал, дискурсивна етика, публічна сфера, громадянське суспільство, соціальна категоризація, Інтернет-комунікації.

АННОТАЦИЯ

Батракина Е. Е. Легитимационный потенциал делиберативной демократии в поликультурном обществе. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – «социальная философия и философия истории» (Философские науки). – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2018.

В диссертации впервые в отечественной социальной философии проведено комплексное исследование легитимационного потенциала делиберативной модели демократии в поликультурном обществе, возможных препятствий на пути ее имплементации и способов их преодоления. Выделены и охарактеризованы функции делиберативного процесса, которые играют ключевую роль для легитимности демократического регулирования: когнитивная, инклюзивная, этическая. Показано, что когнитивная функция делиберативного процесса может нарушаться вследствие глубоких различий в когнитивных основах участников обсуждения. Эффективность коммуникации зависит от поддержания этической и инклюзивной функций делиберативного процесса, который понимается как кооперативная совместная активность. Установлено, что процессы социальной стереотипизации и эволюционные аспекты социального познания могут вызывать скрытые формы дискурсивных неравенств и выявлено, что механизмы дестереотипизации сопряжены с основными принципами делиберативной демократии. Обосновано, что Интернет может частично выполнять функции публичной сферы, но делиберативная функциональность в условиях новых угроз инструментализации виртуальной коммуникации зависит от правильной модерации коммуникативных платформ.

Ключевые слова: делиберативная демократия, легитимность, поликультурное общество, коммуникация, мультикультурализм, культура, нормативный идеал, дискурсивная этика, публичная сфера, гражданское общество, социальная категоризация, Интернет-коммуникации.

ABSTRACT

Batrakina E.E. The legitimation potential of deliberative democracy in polycultural society. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philosophy: Speciality 09.00.03 Social Philosophy and Philosophy of History (Philosophy). – V. N. Karazin Kharkiv National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

For the first time in Ukrainian social philosophy this dissertation represents a comprehensive study of the legitimation potential of the deliberative model of democracy in a polycultural society.

Based on Weber's types of legitimate domination, the tendencies of transforming the principles of legitimization of the socio-political order in a historical context have been revealed. It has been shown that as a result of substitution of the metaphysical bases of legitimization mechanisms by procedural principles, the formal conditions for legitimization have become the rational procedures for reaching agreement; the normative validity has been rooted in the inter-subjective agreement about such validity. The

normative core of democracy is formed on the basis of the connection of the rational legitimization as a procedure with the idea of the civil self-regulation.

On the basis of the anti-essentialist approach, it is shown that the criticism of the new legitimization strategy in a polycultural society, multiculturalism, is caused not only by counterproductive consequences in the course of its implementation as a state policy, but also by the defectiveness of the methodological platform of multiculturalism that is the interpretation of culture as a homogeneous integrity and stable inherent property of the ethnic community. It is substantiated that culture is not a hermeneutically sealed entity, but an intra-split complex system consisting of mutually interwoven volatile practices. The methodological platform that opens the ways for the interaction of cultures is the normative model of the deliberative democracy, within which the legitimization procedure takes root in the informal public sphere, thereby preserving the commitment to the ideal of civil self-regulation.

On the basis of the analysis of the deliberative democratic theory, three functions of the deliberative process have been singled out: cognitive, inclusive and ethical function. They play a key role in the legitimization of democratic regulation. It has been established that due to the priority of the rational form of communication, the inclusive function of the deliberative process can be violated and therefore, the deliberative model of democracy is to be supplemented by aesthetic-affective forms of articulation, provided that its basic principles are preserved. It has been shown that the cognitive function of the deliberative process can be violated due to profound differences in the cognitive base of the discussion participants. The effectiveness of communication in difficult cases of intercultural interaction depends on the maintenance of the ethical and the inclusive functions of the deliberative process, which is understood as cooperative activity that includes various types of justification. It has been revealed that the processes of social stereotyping and the evolutionary aspects of social cognition can cause hidden forms of discursive inequalities. Cognitive distortions and affective reactions cause an incorrect interpretation of information and provoke an informal exclusion, disrupting the cognitive, inclusive and ethical functions of the deliberation process. The most effective mechanism for de-stereotyping is closely linked to the basic principles of a deliberative democracy and assumes intergroup interaction under the condition of common goals, equal status and institutional support.

It has been substantiated that the Internet can partially fulfill the functions of the public sphere and increase the scale of existing social movements, facilitating coordination and mobilization. Virtual platforms for communicative interaction satisfy the requirements of openness and equality, which opens the way for more complete implementation of the cognitive, inclusive and ethical functionality of the deliberative process. But at the same time the virtual space provides new ways for manipulating public opinion, becomes a new field of confrontation. Deliberative functionality in the face of new threats of virtual communication instrumentalisation depends on the correct moderation of communicative platforms.

Keywords: deliberative democracy, legitimacy, polycultural society, communication, multiculturalism, culture, normative ideal, discursive ethics, public sphere, civil society, social categorization, Internet communications.